

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

А Розглядаються актуальні питання щодо теоретичного визначення змісту та сутності такої універсальної категорії як національно-етнічна самоідентифікація особистості.

Ключові слова: самоідентифікація особистості, національність, національна меншина.

Актуальність проблеми обумовлена тим, що процес становлення незалежної української держави, демократизація суспільства потребують нових підходів до проблем у етнонаціональній сфері, недопущення конфліктів у цій площині, пошуку власної оптимальної етнонаціональної моделі, яка б дозволила гармонійно поєднати інтереси всіх суб'єктів поліетнічного суспільства.

Для України є вкрай актуальною проблема розроблення та втілення інтеграційних етностратегій як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Актуальність обраної проблеми також обумовлена станом дослідження змісту і сутності національно-етнічної самоідентифікації у науковій літературі, особливо з урахуванням змін суспільних відносин на стадії трансформації – переходу від однієї політичної системи до іншої. У тім аналіз етнонаціональних моделей свідчить, що їхнє вивчення та узагальнення фахівцями залишається недостатнім. Проблема теоретичних засад національно-етнічної самоідентифікації набуває особливого значення для посттоталітарних країн і ускладнюється економічною кризою, сепаратистськими тенденціями у суспільстві.

Для кожної людини природним є ототожнення себе з певною національно-етнічною спільнотою, визнання своєї певної культури, мови, звичаїв, історії, релігії та прагнення до їхнього збереження. Л. Гумільов підкреслював: «Безперечно одне – поза етносом немає жодної людини на землі... Етнічна належність у свідомості – явище всезагальне» [4, с. 22].

Як справедливо зазначають О. Куць, В. Лісничий «кожна особистість є передусім маленькою клітиною більшого або меншого етнічного організму, тобто конкретного національного цілого, без якого вона не спроможна існувати (мовне чи етнокультурне середовище, побут, звичаї тощо)... Звідси – потреба збереження свого етнічного «я», національної свідомості та особливостей свого національного обличчя за обов'язкової умови забезпечення поваги до іншої національної самобутності» [6, с. 47].

На думку Бенджаміна Р. Барбера, національність – це «швидше спільне відчуття та виражене прагнення, а не сукупність ознак, що піддаються чіткому визначенню» [2, с. 257].

Занепокоєння з приводу можливої втрати власної національної ідентичності, на жаль, є небезпідставними, адже протягом усієї історії людства у сфері міжнаціональних стосунків спостерігається певна закономірність, згідно з якою одні національно-етнічні спільноти прагнули до домінування над іншими, до нав'язування їм своєї мови, культури, традицій, звичаїв, релігії як прийнятих, зручних і значущих, нехтуючи при цьому духовними цінностями та здобутками

цілих поколінь інших національно-етнічних спільнот. Прагнення одних етносів до підкорення інших знайшло своє відображення в численних теоріях і концепціях, які створили теоретичну та ідеологічну основу колоніалізму, работоргівлі, масового знищення етнічних меншин, примусової асиміляції.

Ще наприкінці XIX ст. М. Драгоманов зробив висновок, що «система примусової національності є такою ж всевітньою проявою в громадському житті, як і система примусової релігії. Першоосновою обох систем служить дикий суб'єктивізм, який пхає людей дивуватися тому, що не подібне до їхнього, сміятися з нього, ворогувати, нищити» [5, с. 505].

На жаль, і через десять років після набуття Україною незалежності під час Всеукраїнського перепису населення траплялися випадки, коли всупереч волі громадян відомості про їхню національну належність спотворювали або ж їх відносили в офіційних документах до іншої національності [9, с. 24].

Наприклад, у Нью-Йорку постійно мешкає 30 тис. японців, третина з яких жодного разу в житті не брала у руки американських газет. Сорок відсотків японців і майже половина японок ніколи не зналися з американцями, не заводили з ними дружніх стосунків. Вони задовольняються місцевим виданням токійської газети «Юміурі», місцевими радіопрограмами японською мовою, японськими передачами по міському кабельному телебаченню і спілкуванням виключно у межах своєї групи [17, с. 41].

Цей приклад, звичайно, не означає заклик до ізоляції та замкненості, а лише свідчить про наявність у людини можливості зберегти власну національну самобутність, свідомо обрати будь-який варіант міжнаціонального (національного, національно-етнічного) спілкування: від свідомої і повної асиміляції з відмежуванням і нехтуванням культурою предків до мінімізації міжнаціональних контактів. Національно-етнічна стійкість і прагнення до збереження власної національної ідентичності вражає ще й з огляду на рівень розвитку інформаційної індустрії, впливу якої, здавалося б, уникнути громадянину сучасної цивілізованої країни практично неможливо. Однак японці зуміли створити навіть за кілька тисяч кілометрів від батьківщини повноцінне національно-етнічне середовище [8, с. 217].

Розмірковуючи над проблемою вселюдського та національного, Ортега-і-Гассет підкреслював, що немає сенсу відмовлятися від спільноти, до якої належиш, відкидати або применшувати спільність зі своїм народом, бо це означатиме заперечення власного досвіду, де, безперечно, є моменти і негативні. Але, хоч якими б вони не були, вони невіддільні

від нас самих, національних людей. Головне полягає в тому, щоб, залишаючись частиною того чи іншого народу, стати особистістю, індивідом, творцем своєї долі, вчинків, за які несеш відповідальність. Отже – залишитись людиною [10, с. 543–544].

Таким чином, для особистості в умовах демократичного суспільства питання вибору національно-етнічної приналежності є передусім філософсько-етичною проблемою, яка досить часто не потребує створення спеціального правового механізму та відповідної системи правових гарантій, які б забезпечили його вільну реалізацію. Тобто проблема полягає в тому, щоб людина сама (і передусім для себе) визначилася, що для неї є найприйнятнішим і ціннішим: традиційна (національна) культура чи уніфікована. Відомо, що в сучасному світі відбувається масове відчуження людей від національної культури, традицій, звичаїв на користь чужої культури, чужого досвіду, чужих норм співжиття, причому не лише в країнах, що розвиваються, а й у розвинених, багатих державах. На противагу цій тенденції, національна еліта (митці, філософи, педагоги, політики) намагаються зберегти традиційну культуру, забезпечивши тим самим певну стабільність і захищеність суспільства. У деяких державах до цього залучаються і конституційно-правові засоби (Франція, Росія), але загалом такий підхід не є типовим.

Разом з тим прагнення до національно-етнічної ідентифікації – явище природне й обумовлене не лише спробами існуючого політичного режиму здійснити насильницьку асиміляцію певних національно-етнічних спільнот чи обмежити їхній національно-культурний розвиток. Як зазначав ще у 1925 р. А. Уайтхед, «різноманітність серед людських спільнот необхідна для виникнення спонукальних мотивів і матеріальних умов для Одисей людського духу. Різні нації з різними звичаями не є ворогами, це щасливий дарунок долі. Люди вимагають від своїх сусідів чогось достатньо схожого, щоб бути зрозумілими, чогось достатньо відмінного, щоб привертати увагу, й чогось значного, щоб викликати захоплення. Проте ми не повинні сподіватися, що вони мають лише чесноти. Ми маємо бути задоволені, якщо виявимо в них хоча б якусь цікавинку» [16, с. 270].

У деяких країнах національна приналежність (ідентифікація) обумовлює правовий статус особи або є підставою набуття громадянства. Так, згідно з Конституцією Фіджі 1990 р. правовий статус громадян значною мірою визначається їхньою національно-етнічною приналежністю (фіджійці, ротума, індійці), вирішальну роль у визначенні якої відіграє звичай. Відповідно до ст. 156 Конституції фіджійцем визнається особа, зареєстрована згідно зі звичаєм як власник туземної землі [13]. Згідно із законом про громадянство Бірми все населення поділяється на три групи громадян із неоднаковим правовим статусом. Найбільше переваг надається громадянам за народженням, до яких належать особи корінних національностей та етнічних груп, що постійно проживають у країні. На ступінь нижче стоять «асоційовані громадяни», тобто особи інших національностей, які постійно проживають у Бірмі, але мають родичів за кордоном і набули громадянства за рішенням спеціального органу в порядку адміністративної процедури. До третьої категорії осіб, права яких є ще обмеженішими, належать на-

туралізовані громадяни. Як зазначає М. Нікіфорова, «всупереч загальноприйнятій «презумпції невинуватості» законодавець розглядає «асоційованих» і натуралізованих громадян як постійно підозрюваних, політично неблагонадійних осіб» [13, с. 280–281]. У Німеччині в основу закону про громадянство 1913 р. також було покладено національно-етнічний чинник.

Разом з тим, на думку У. Альтерматта, «сучасні держави можуть існувати лише в тому випадку, коли вони звільняють політичне громадянство від культурної та етнічної ідентичності» [1, с. 120].

Досліджуючи національну ідентичність, Я. Тамір зауважує, що «обов'язок кожного покоління полягає в тому, щоб почуватися вдячним предкам, дотримуючись їхніх звичаїв. У цьому метафізичному сенсі індивіди вже від народження мають колективні обов'язки, які вони повинні виконувати. Зберігаючи ідентичність, успадковану від своїх батьків, індивіди виконують цим свій обов'язок» [14, с. 380]. Далі вона зазначає: «Поновлення ідентичності та асиміляція показують нам, що індивіди можуть роздумувати не тільки над тим, яким би типом особи вони хотіли б стати, але також про той тип суспільної ідентичності, якої вони хотіли б набути. Поняття поновлення ідентичності дає змогу зрозуміти, чому вибір індивіда переважно полягає в тому, щоб або залишитись тим, ким були його предки; тим часом асиміляція нагадує нам також про те, що він може вибрати шлях засвоєння чужої культури, з якою його раніше нічого не пов'язувало» [14, с. 380].

Досить часто з різних причин виникають такі обставини, коли людина протягом тривалого часу (а іноді протягом усього життя) залишається повністю відірваною від мови, культури, традицій тієї національно-етнічної спільноти, до якої відносили себе її батьки. Вона виховується, навчається, працює, проводить дозвілля у зовсім іншому національно-етнічному середовищі, ніж її батьки, і фактично ототожнює себе з іншою етнічною спільнотою, вважає своєю іншу культуру, іншу мову, іншу релігію. О. Потєбня вважав, що «випадки повної денаціоналізації можна спостерігати лише в житті окремих людей, які ще не говорять і були перенесені в середовище іншого народу. В таких випадках життя предків такої особи вноситься в її власний розвиток лише у вигляді фізіологічних слідів і задатків духовного життя» [12, с. 97]. За таких же умов інша людина, навпаки, докладляє значних зусиль для збереження мови, культури, релігії, які вважали своїми її батьки. В обох випадках особа реалізує своє право на вибір національно-етнічної приналежності, тобто право на національно-етнічну самоідентифікацію, яке, по-перше, є логічним наслідком природного розвитку міжнаціональних відносин на сучасному етапі, а, по-друге, обумовлене необхідністю подолання практики насильницької асиміляції, що набула значного поширення протягом кількох останніх століть.

Не менш переконливим аргументом на користь права на національно-етнічну самоідентифікацію є аналіз досить типової та поширеної ситуації, коли батьки дитини належать до різних національностей. У цьому випадку людина, безперечно, може обрати для себе національність одного з батьків чи навіть якусь іншу національність. Для М. Шульги є очевидним, що «особистість має право вибору, в тому числі право на етнічне самовизначення, право гідності і свободи у складному, драматичному переплетінні етнічних від-

носин» [18, с. 50]. Директор Інституту етнології і антропології РАН В. Тишков вважає, що «коли людина народилася в сім'ї українця й білоруски і виростала в російськомовному середовищі, то вона за культурою і самосвідомістю скоріше за все є росіянином» [15].

У документі Копенгагенської наради з людського виміру НБСЕ від 29 червня 1990 р. зазначалося, що «приналежність особи до національної меншини – це предмет її власного вибору, і жодні несприятливі наслідки не можуть виникати у зв'язку з існування такого вибору» [11, с. 249]. Подальшого розвитку це положення набуло у Рамковій конвенції про захист національних меншин, ухваленій Радою Європи 1 лютого 1995 р., в якій зазначається: «Кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вільно вирішувати, вважатися чи не вважатися їй такою, – і це рішення або здійснення прав у зв'язку з ним не повинно завдавати шкоди такій особі».

Але якщо така можливість природно належить окремим категоріям осіб, то в демократичному суспільстві, з огляду на те, що національно-етнічна приналежність, незважаючи на інтенсивні інтеграційні процеси, все ж залишається явищем поширеним, всезагальним, таке ж право має бути визнане і за всіма іншими його членами. Тобто не лише за представниками національних меншин, а й за представниками так званої національно-етнічної більшості (або титульної нації). До того ж, як свідчить історія, всі численні спроби встановлення універсального об'єктивного критерію визначення національної належності не дали бажаного результату. Тому в більшості демократичних держав національна ідентифікація громадян обумовлюється їх власним волевиявленням, тобто перетворюється фактично на самоідентифікацію особи. Людство пройшло довгий шлях до розуміння необхідності визнання права особи самостійно визначати власну національно-етнічну приналежність.

Разом з тим, на думку деяких науковців, у жорстко стратифікованих суспільствах у індивіда немає права вільної ідентифікації своєї приналежності, оскільки ця приналежність є фіксованою [3, с. 149].

Разом з тим, як зазначає В. Кимлічка, «сучасні ліберальні держави визнають, що концентровані на певній території групи, що були примусово інкорпоровані у певну державу, не можуть і не повинні бути змушені до прийняття національної ідентичності більшості. Якщо такі групи, як квебекці, каталонці, фламандці або шотландці, вважають себе окремими націями у більшій державі, то їхню національну відмінність треба визнавати у суспільному житті й державних символах, використовуючи такі речі, як статус офіційної мови, права самоврядування та визнання їхніх відмінних правових традицій» [7, с. 132].

Немовля не може обрати собі національну належ-

ність. Його національну приналежність визначає його оточення згідно з внутрішніми настановами та традиціями. Національна самоідентифікація людини в кожному конкретному випадку є своєрідною, особливою. Разом з тим є певні закономірності та певні типи (варіанти) національної ідентифікації. В одному випадку національно-етнічна ідентифікація здійснюється шляхом наслідування, коли індивід свідомо чи несвідомо копіює стереотипи поведінки певної національно-етнічної спільноти, серед якої він проживає та виховується. В іншому випадку національно-етнічна ідентифікація відбувається на основі примусу, коли індивіда примушують діяти певним чином, наслідувати певним традиціям, звичаям, всупереч його бажанню. Зовсім інша ситуація складається, коли етнонаціональна ідентифікація відбувається взагалі в умовах усвідомленого вільного вибору аж до можливості відмови від національної приналежності взагалі.

Висновок. Без забезпечення з боку держави достатніх умов для здійснення цього права неможливо подолати міжнаціональну напруженість і досягти міжнаціональної злагоди в суспільстві. Це право має бути визнано одним із головних критеріїв визначення демократичного характеру держави. Одночасно воно складає фундаментальну методологічну основу для дослідження особливостей, закономірностей і специфіки сучасних національно-етнічних (міжнаціональних, етнічних) відносин.

Список використаних джерел

1. Альтерматт, У. Етнонаціоналізм в Європе / У. Альтерматт. – Москва : РГГУ, 2000. – 366 с.
2. Бенджамін, Р. Барбер. Націоналізм / Енциклопедія політичної думки. – Москва : Росспен, 2007. – 257 с.
3. Веселін, Е. А. Расизм как этическая проблема в западной этнологии / Е.А. Веселін // Расы и расизм. История и современность. – Москва : Наука, 1991. – 186 с.
4. Гумилев, Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – 560 с.
5. Драгоманов, М. П. Вибране / М.П. Драгоманов. – Київ : Либідь, 1991. – 682 с.
6. Етнонаціональні чинники державотворення : монографія / О.М. Куць. – Харків : Магістр, 2002. – 204 с.
7. Кимлічка, В. Лібералізм і права меншин / В. Кимлічка. – Харків : Центр освітніх ініціатив, 2001. – 173 с.
8. Колісник, В. П. Конституційні засади досягнення міжнаціональної злагоди / В. П. Колісник // Драгоманівський збірник. «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / за ред. Т. Г. Андруска. – Львів : Світ, 1996. – 256 с.
9. Национальная государственность союзной республики / В. В. Цветков, В. Ф. Сиренко, В. Б. Аверьянов и др. / отв. ред. В. В. Цветков, В. Ф. Сиренко; АН УССР. – Киев : Наук. думка, 1991. – 341 с.
10. Ортега-и-Гассет, Х. Дегуманизация искусства и другие работы : пер. с исп. / сост. М. Тетерян и др. – Москва : Радуга, 1991. – 638 с.
11. Права людини в Україні // Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-американського бюро захисту прав людини. – Київ, 1998. – Вип. 21. Права меншин. – 455 с.
12. Потебня, О. Мова. Національність. Денаціоналізація / О. Потебня / упоряд. і вступ. стаття Ю. Шевельова. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. – 155 с.
13. Сравнительное конституционное право / Б.Н. Топорнин; В.Е. Чиркин; Ю.А. Юдин и др. – Москва : Манускрипт, 1996. – 729 с.
14. Тамір, Я. Ідея людини / Я. Тамір // Лібералізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ : Смолоскип, 2002. – 520 с.
15. Тишков, В. Национальность по личному выбору. Создаётся новый перечень народов России / В. Тишков, Р. Амиров // Российская газета. – 2000. – 31 мая.
16. Уайтхед, А. Избранные работы по философии : пер. с англ. / А. Уайтхед / общ. ред. и вступ. ст. М. А. Киселя. – Москва : Прогресс, 1990. – 718 с.
17. Цветов, В. Я. Пятнадцатый камень сада Реандзи. Мафия по-японски / В. Я. Цветов. – Москва : Политиздат, 1986. – 384 с.
18. Шульга, М. Людина не повинна бути засобом... Етнічна самоідентифікація особистості / М. Шульга // Вісник НАН України. – 1997. – № 9–10. – 409 с.

Дата надходження авторського оригіналу: 15.10.2015

Кальян С. Е. Некоторые вопросы национально-этнической самоидентификации личности.

Рассматриваются актуальные вопросы теоретического определения содержания и сущности такой универсальной категории как национально-этническая самоидентификация личности.

Ключевые слова: самоидентификация личности, национальность, национальное меньшинство.

Kalyan S. Eu. Some questions of national and ethnic person's self-identification.

The scientific article deals with the actual questions of the theoretical determination of the content and scope of such a universal category as national and ethnic personal self-identification.

Key words: personal self-identification, nationality, national minority.